

Bengt Pohjanen ars humanicája

Méénkieli szépirodalom magyarul

A méénkieli nyelvet beszélő balti-finn népcsoportról nem sokat tud a nagyvilág, még tágabb hazájában, Fennoskandiában sem.

Egy ilyen közösség saját nyelvén írott szépirodalmának magyar tolmácsolására vállalkoztam elsőként, mivel meggyőződésem, hogy nincsenek fontos és kevésbé fontos, kis és nagy nyelvek, illetve kultúrák, hanem mindeniket egyformán tisztelni illik. Valójában kisebbségről és többségről sem kellene beszélnünk, mivel az, hogy egy nyelvet hányan beszélnek, illetve, hogy az illető nyelv beszélőinek milyen jogokat biztosít az az ország, amelynek területén élnek, nem lenne szabad, hogy befolyásolja a nyelv értékének megítélését.

A méénkielinek, amelyet Észak-Svédországban és Észak-Finnországban beszélnek, különleges a helyzete, ugyanis míg Svédországban önálló nyelvi státusa van, Finnországban nyelvjárás. Hogyan alakult ki ez a helyzet? 1808–1809-ben került sor arra az orosz–svéd háborúra, amely az oroszok győzelmével végződött, és amelynek következtében a finnek lakta területek jelentős részét elszakították a Svéd Birodalomtól. Korábban, több mint hat évszázadon keresztül, a finn területek svéd fennhatóság alatt voltak. A Finnország és Svédország közötti határt, amelyet Bengt Pohjanen író „a cár vérvörös vonalá”-nak nevez egyik versében, a Tornio, a Muonio és a Könkämä folyók mentén húzták meg. Ez a határ is, mint sok más a világtörténelemben, családokat és földeket hasított ketté. Arról pedig a közelmúltig mélyen hallgatott a történelmi diskurzus, hogy az 1809-es események legnagyobb vesztesei a Tornio völgyének nyugati oldalán maradt finnek voltak. A svéd honatyák állambiztonsági (határbiztonsági) érdekekre hivatkozva igyekeztek beolvasztani őket, nehogy alkalomadtán arra az oldalra álljanak, ahol saját nyelvüket beszélnek, ahol rokonaik, barátaik laknak, és szembeszálljanak azzal az országgal, amelynek alattvalói.

Nem polgárai, hanem alattvalói (*alamaisia*), mivel a méenkieli nem ismeri az 'állampolgár' kifejezést.

Attól kezdve, hogy a folyó mentén meghúzott határ elválasztotta egymástól a nyugati és a keleti parton élő, ugyanazt a nyelvet beszélő finneket, a nyugati parton maradt finnség egy olyan nyelvallapotot őrzött meg, amely az egységes finn nyelvi norma előtti. A későbbiekben pedig az új jelenségek megnevezésére a svédből kölcsönzött szavakat. Természetes folyamat volt ez, hasonló például a romániai csángók nyelvének alakulásához.

A méenkielit beszélők lakóterületére kétféle megnevezést szoktak használni. Ismertebb a Tornio-völgy, ez egy jól behatárolható földrajzi terület neve. Bengt Pohjanen viszont bevezette a Meänmaa nevet, amely bár jelentése alapján földrajzi területre utal ('a mi földünk'), valójában egy virtuális ország neve, amelynek lakóit összeköti a közös nyelv és kultúra. A Pohjanen-féle Meänmaa magában foglalja egyrészt a Tornio folyó völgyének mind a svédországi, mind a finnországi oldalát, de e közösséghez tartozónak tekint mindenkit, aki a méenkieli nyelvvel azonosul.

A méenkieliek lélekszámát nem tudjuk pontosan. Mintegy ötvenezer Tornio-völgyről szoktak beszélni, akik Norrbotten megye öt járásának területén élnek. Emellett sokan laknak a Tornio völgyén kívül is, Dél- és Közép-Svédországban. Mindezeknek azonban csak egy kis hányada beszél ma már anyanyelvét, erre vonatkozóan végképp nincsenek adataink.

Svédországban az 1980-as években kezdődött el a Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és etnikai ébredési folyamata. Hosszas utánajárás eredményeként nyelvüket, amelynek ők maguk a *meänkieli* ('a mi nyelvünk') nevet adták, sikerült 2000-ben önálló nyelvként elismertetniük. Ennek ellenére ma is súlyosan stigmatizált és veszélyeztetett nyelv, amelyet a fiatal nemzedéknek nem adnak tovább a családban.

A méenkieli kultúra alappillére és a nyelvi felélesztés legkövetkezetesebb harcosa Bengt Pohjanen. Ő a legismertebb és legtermékenyebb író, s az egyetlen, aki három nyelven, méenkieliül, finnül és svédül publikál prózát, verset, drámát, publicisztikát, operalibrettót, filmszöveget. Pohjanen műveinek alaptémája szülőföldje, a Tornio-völgy, annak története, hagyományai, kollektív emlékezete. Prózai és lírai műveket is fordít. Munkáit többek között orosz, angol, dán, francia, német nyelvre tolmácsolják, és jómagam, elsőként, magyar nyelvre fordítottam néhány méenkieli versét és önéletrajzi regényének első kötetét. Ő írta az első méenkieli regényt *Lyykeri* (A Luger) címmel 1985-ben és az első színdarabot ezen a nyelven *Kuutot* (Kuuttóék) címmel 1987-ben. Elkezdte lefordítani a Bibliát (eddig a négy evangélium jelent meg) és a Kalevalát (ebből is megjelent az első nyolc ének).

Bengt Pohjanen 1944. június 26-án született a Tornio völgyében, a pajalai járáshoz tartozó Kassa faluban. Az iskola előtti éveket anyanyelvűségében élte meg, családja és a faluközösség akkoriban még ezt a nyelvet beszélte. Az első iskolai napon kénytelen volt megtanulni, hogy olyan név, amelyen otthon szólították (Pänktti), nincs is, hanem az ő „becsületes” neve Bengt. Így ír erről a tapasztalatáról a *Nyelvtelen születtem* című versében: „Az iskolában sulykolták belém / a nyelvet, az ember- / és nemzeti mivoltot. / Belém verték, ami enyém, szégyen: / nyelvnélküliségem, / hátár-létem” (ford. M. B. E.).

Iskolái elvégzése után svéd nyelvű lett, s bár finn szakot végzett az egyetemen, s abból is doktorált, úgy vélte, sok hozzá hasonló Tornio-völgyivel együtt, hogy a felemelkedés útja csakis az államnyelven lehetséges.

Fiatal felnőttként tért vissza gyökereihez, hűtlenül elhagyott anyanyelvéhez, és azóta küldetésszerűen küzd a méenkieli felélesztéséért. Pohjanen tevékenyen részt vesz a méenkieli élet fellendítésében: az értelmiségi munka szinte bármilyen területéről legyen szó, az ő nevével találkozunk. Könyveket ír, rádióműsorokban vesz részt, egyesületet, színházat, nyelvi tanácsot szervez, és akkor még nem is soroltuk fel bámulatosan sokoldalú munkája valamennyi részterületét.

A csempészkirály fiát, amelyből egy fejezetet olvashatnak a *Híd* jelen számában, Pohjanen önéletrajzi regénye első részeként írta meg. Először svéd nyelven, 2007-ben jelent meg (*Smugglarkungens son*), majd ő maga lefordította, pontosabban újraalkotta méenkieliül 2009-ben (*Jopparikuninkbaan poika*).

A mű svédről finnre fordított változatát olvastam először (2006-ban jelent meg), s már akkor nagy élményt jelentett számomra egy olyan világgal megismerkedni, amely egyszerre tűnt távolinak és közelinek.

A határ, amely a méenkieli kultúrától elválaszt, valójában „héthatár”, a földrajz nyelvére lefordítva mintegy 300 svéd mérföld északra – méänkieliül ugyanis nem kilométerben, hanem mérföldben mérik a távolságot (3000 kilométer, a pontosság kedvéért). Határt jelent természetesen a nyelv maga, amely, bár finnugor nyelv, igencsak távoli rokona a magyarnak.

Túl a nyelvi és a földrajzi határon azonban ott van Pohjanen művészetében az, ami összeköt: az a fajta határokon átívelő identitástudat, amelynek meghatározó eleme a másság, az ugyanabban az országban lakó számbeli többségtől való különbözőség. Az a sokunk számára közös tapasztalat, amelyet Pohjanen így fogalmaz meg: „Nyelvem határozza meg emberi értékemet. Csupa jóindulattal egyes tanítók a hajuktól fogva húzták a gyermekeket, és körmöst adtak nekik, megfenyítették, és rájuk zárták az ajtót, ha finnül kezdtek beszélni. Így akarták a gyermekekben fejleszteni az emberi értéket.

A nyelv a lélek ujjlenyomata. Sehol máshol nem olyan könnyű egyik társadalmi osztályból a másikba kerülni, mint a Tornio-völgyben. Éppen csak svédül kell a gyermekekkel beszélni. De bizony mi csak ugyanolyan makacsul folytatjuk engedetlenségünket, és méenkieliül beszélünk” (ford. M. B. E.).

Magával sodor a regény cselekménye, amelyben egyszerre van jelen egy lenézett nyelvet beszélő család mindennapi élete, a második világháborút követő évek társadalomtörténetének egy szelete, valamint a hidegháború hatása a Tornio-völgyi emberek gondolkodásmódjára. Ebben a határ menti északi világban a csempészeket igen nagy becsben tartotta a mindennapi ember, ők voltak ugyanis azok, akik a tiltott áruk mellett a tiltott nyelvet és kultúrát is közvetítették a két országban élő, ugyanazt a nyelvet beszélők között. Az író édesapja, Otto Pohjanen, a legrátermettebb csempész hírében állt. Ezt olvashatjuk róla a regényben: „Élete a csempészet volt, és életelve a csempészé. Amiben hitt, az »az egyetlen és egységes emberiség, a portékák, a tartozékok és az emberek szabad közlekedése valamennyi határon át.«”

Ami a regény hangnemét és stílusát illeti, Pohjanen mesterien változtatja a humort a keserű iróniával, a pattogó tárgyilagossággal és a költőiséggel.

A csempészkirály fia fájdalmas etnikai és nyelvi megaláztatáshoz kötődő emlékeket is ki tudott és ki mert mondani, olyan fantasztikus bravúrral, hogy a humor eszközeinek köszönhetően a megrázó tapasztalatok súlya nem taglózza le, hanem érettebbé teszi az olvasót.

Amikor elkezdtem magyar nyelvre tolmácsolni a méenkieli szépirodalmat, többféle cél vezérelt. Először is szeretnék hozzájárulni e súlyosan veszélyeztetett nyelv felélesztéséhez azáltal, hogy szépirodalmát népszerűsítem a magyar olvasók körében, és így növelni remélem a nemrég önállósult finnugor nyelv presztízsét. Másodszor ezt a rokon nyelvű, az erdélyi, a vajdasági, a felvidéki vagy a kárpátaljai magyarokétól sok szempontból eltérő, ugyanakkor a társadalom számbeli többségétől lebecsült voltában igencsak hasonló kultúrát érdemesnek tartom megismertetni magyar nyelven. Végül, de nem utolsósorban, ezúton is kifejezem elismerésemet Bengt Pohjanen történelmi jelentőségű, bámulatosan sokoldalú munkássága előtt.